

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ БІОМЕТРИЧНИХ ДАНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

EUROPEAN EXPERIENCE IN THE USE OF BIOMETRIC DATA IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Пчеліна О.В.,

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ

З'ясовано, що одним із засобів доказування у кримінальному провадженні є збирання та використання біометричних даних. Акцентовано увагу на тому, що використання біометричних даних є нічим іншим, як обмеженням прав і основних свобод особи, а тому повинно здійснюватися у чітко визначених законодавством, в тому числі міжнародно-правовим, рамках і порядку.

За допомогою аналізу вітчизняного законодавства та наукової літератури з'ясовано зміст поняття «біометричні дані». Зазначено, що біометричні дані є біологічними ознаками людини, що характеризують як її фізичні параметри, так і поведінку, дозволяють здійснити її ідентифікацію. Встановлено, що біометричні дані особи за своєю суттю та юридичною природою є персональними даними.

З метою дослідження європейського досвіду використання біометричних даних у кримінальному провадженні проаналізовано документи Ради Європи та Європейського Союзу, а також практику Європейського суду з прав людини. Наголошено, що з метою недопущення порушень прав людини та зменшення їх кількості судовим, правоохоронним органам і судово-експертним установам у своїй діяльності потрібно керуватися виключно положеннями Конституції України, Конвенції й інших міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, чинного національного кримінального процесуального законодавства, а також практики Європейського суду з прав людини.

Зазначено, що впровадження європейського досвіду використання біометричних даних у кримінальному провадженні полягає насамперед в обов'язковому закріпленні у вітчизняному законодавстві умов, підстав і порядку збирання, зберігання та використання біометричних даних взагалі та в кримінальному провадженні зокрема.

Вказано, що методичні рекомендації з використання біометричних даних повинні визначати методи, засоби та способи збирання, опрацювання, зберігання та використання біометричних даних під час виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень не тільки з урахуванням досягнень науки і техніки, а й європейських стандартів прав людини.

Ключові слова: європейський досвід, практика Європейського суду з прав людини, біометричні дані, кримінальне провадження, права людини.

It has been established that one of the means of proof in criminal proceedings is the collection and use of biometric data. Emphasis has been placed on the fact that the use of biometric data is essentially nothing more than a restriction of its rights and fundamental freedoms, and therefore should be carried out in a clearly defined by law, including international law, framework and procedure. It has been clarified the meaning of "biometric data".

It has been noted that biometric data are nothing but biological features of a person, which characterize both his physical parameters and behavior, and allow his identification. In order to study the European experience of using biometric data in criminal proceedings, the documents of the Council of Europe and the European Union, as well as the case law of the European Court of Human Rights regulating the use of law enforcement, judicial authorities and expert institutions in personal proceedings human fingers, recording the person's voice, photos of the person, DNA samples and information obtained from it, has been analyzed.

It has been stressed that in order to prevent human rights violations or reduce their number, judicial, law enforcement and forensic institutions should be guided exclusively by the provisions of the Constitution of Ukraine, the Convention and other international legal acts ratified by Ukraine, current national criminal procedure legislation, and also the case law of the European Court of Human Rights.

It has been noted that the introduction of European experience in the use of biometric data in criminal proceedings is primarily a mandatory enshrinement in domestic law of the conditions, grounds and procedure for collection, storage and use of biometric data in general and in criminal proceedings in particular.

It has been stated that guidelines for the use of biometric data should define means and methods of collecting, processing, storing and using biometric data in the detection and investigation of criminal offenses not only taking into account the achievements of science and technology, but also European human rights standards.

Key words: European experience, case law of the European Court of Human Rights, biometric data, criminal proceedings, human rights.

Постановки проблеми. Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в нашій державі найвищою соціальною цінністю. Більше того, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Тому в Україні активно впроваджуються і використовуються міжнародні та європейські стандарти прав людини, особливо під час здійснення кримінального провадження. Оскільки одним із найбільш розповсюджених і ефективних способів збирання та дослідження доказів, а також ідентифікації особи є використання біометричних даних, то вважаю актуальним питання про з'ясування особливостей європейського досвіду використання біометричних даних у кримінальному провадженні та його застосування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про імплементацію зарубіжного, в тому числі європей-

ського досвіду, в діяльність з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, зокрема і під час збирання та використання біометричних даних, неодноразово було предметом дослідження у працях В.А. Журавель, В.П. Захарова, В.Я. Крижановського, Т.М. Лемеха, О.С. Лисенкова, В.І. Рудешко, А.О. Фесенко, Р.Ю. Царьова, В.А. Швець, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблокова та інших.

Проте особливості європейського досвіду використання біометричних даних у кримінальному провадженні, а також шляхи його застосування в національному кримінальному процесуальному законодавстві та діяльності вітчизняних судових, правоохоронних органів і судово-експертних установ досі залишаються повністю не вивченими. В контексті зазначеного вище метою статті є здійснення аналізу європейського досвіду використання біометричних даних у кримінальному провадженні на прикладі рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) і документів Ради Європи та Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. З кожним роком видозмінюються не тільки способи та засоби вчинення кримінальних правопорушень, але й відповідні засоби та методи їх виявлення, розкриття та розслідування. Зокрема, все частіше зустрічається використання методів, прийомів і засобів збирання, дослідження та оцінки біометричних даних особи з метою встановлення її причетності до вчинення конкретного протиправного діяння. Проте використання біометричних даних за своєю суттю є нічим іншим як обмеженням прав і основних свобод особи, а тому повинно здійснюватися в чітко визначених законодавством, в тому числі міжнародно-правовими, рамках і порядку. Як вказує В.С. Могила, право людини на свободу та особисту недоторканність, право на повагу до людської гідності, які гарантовані ст.ст. 11, 12 Кримінального процесуального кодексу України та кореспондуються із положеннями ст.ст. 3, 5, 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції), в кримінальному провадженні України можуть бути обмежені [2, с. 557], зокрема під час збирання, дослідження та використання біометричних даних.

Зустрічаються випадки не тільки обмеження, а й порушень прав і основних свобод людини під час використання біометричних даних у кримінальному провадженні. Тому особи, чий права були порушені, звертаються за допомогою до інституту судового захисту прав людини. Одним із механізмів такого захисту є й звернення до Європейського суду з прав людини. Як зазначає В.Я. Крижановський, ЄСПЛ є міжнародним судовим органом в системі міжнародного контролю за виконанням Конвенції державами, які до неї приєдналися. Рішення такого суду носить обов'язковий характер, є остаточним і оскарженню не підлягає. При цьому прецедентне право ЄСПЛ впливає на судову практику держав і сприяє дотриманню основних прав і свобод людини [3, с. 117]. Більше того, ЄСПЛ є одним із міжнародно-правових механізмів, функціонування якого полягає в контролі і забезпеченні дотримання міжнародних стандартів з прав людини [3, с. 117; 4, с. 124].

З метою забезпечення виконання Україною свого обов'язку виконати рішення ЄСПЛ у справах проти неї, усунути причини порушення Конвенції і протоколів до неї, впровадити в українське судочинство та адміністративну практику європейські стандарти прав людини, створити передумови для зменшення кількості заяв до ЄСПЛ було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [5]. В такий спосіб з урахуванням положень ст. 9 Конституції України [1], а також ст. 19 цього закону [4] практика ЄСПЛ застосовується як джерело права.

Як зазначає з цього приводу В.В. Ільков, саме європейські інтеграційні процеси стали ключовими напрямками подальшого здійснення правової реформи в Україні, реформування системи судочинства, запровадження основних фундаментальних принципів і стандартів на основі положень Конвенції, реалізації принципів «верховенства права» та «права на справедливий суд», створення ефективного механізму захисту прав, свобод та інтересів особи через застосування судами положень Конвенції та практики Європейського суду з прав людини, як джерела права [6, с. 83]. Наведене вище вказує, що під час дослідження європейського досвіду використання біометричних даних у кримінальному провадженні основну увагу слід приділяти практиці ЄСПЛ.

Для того, щоб виокремити особливості використання біометричних даних під час розслідування кримінальних правопорушень, спочатку необхідно з'ясувати зміст поняття «біометричні дані». Так, у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві трактування поняття «біометричні дані» не наводиться. Вказаний термін використовується в ч. 2 ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію» в контексті діяльності з наповнення баз (банків) даних, у процесі якої поліція забезпечує зби-

рання, накопичення біометричних даних (дактилокарток, зразків ДНК) [7].

Тлумачення терміну «біометричні дані» закріплено в Законі України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус». Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 3 вказаного нормативно-правового акта під біометричними даними законодавець пропонує розуміти сукупність даних про особу, зібраних на основі фіксації її характеристик, що мають достатню стабільність та істотно відрізняються від аналогічних параметрів інших осіб (біометричні дані, параметри: відцифрований підпис особи, відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук). При цьому в п. 3 цієї ж статті зазначається, що біометричними параметрами є вимірювальні фізичні характеристики або особистісні поведінкові риси, які використовуються для ідентифікації (впізнання) особи або верифікації наданої ідентифікаційної інформації про особу [8].

У науковій літературі поняття «біометричні дані» визначають по-різному. При цьому сутність цього терміну залишається однаковою – унікальні, властиві тільки конкретній особі біологічні ознаки [9, с. 8–9]. В.П. Захаров і В.І. Рудешко визначають біометричні дані як параметри індивідуума, за допомогою яких встановлюються подібності / відмінності між людьми та виокремлюється одна конкретна фізична особа з безлічі інших людей [10, с. 486].

В.А. Швєць та А.О. Фесенко використовують термін «біометричні характеристики людини», розуміючи під ним насамперед фізичні характеристики чи персональні поведінкові риси, за допомогою яких здійснюється ідентифікація людини [11, с. 100]. Тобто, біометричні дані є біологічними ознаками людини, які характеризують як її фізичні параметри, так і поведінку, дозволяють здійснити її ідентифікацію. Саме з метою виявлення особи злочинця та її подальшої ідентифікації використання біометричних даних у кримінальному провадженні отримало таке розповсюдження.

Більше того, використання таких даних під час розслідування кримінальних правопорушень є одним із пріоритетних способів збирання доказової інформації, пошуку та розшуку осіб як в Україні, так і в зарубіжних державах. Тому науковий інтерес викликає дослідження європейського досвіду на прикладі практики ЄСПЛ і документів Ради Європи та Європейського Союзу, використання біометричних даних у кримінальному провадженні.

Біометричні дані особи за своєю суттю та юридичною природою є персональними даними. Тому можливості та порядок їх збирання, зберігання та використання в кримінальному провадженні регламентуються нормативно-правовими актами Ради Європи, які регулюють питання використання персональних даних у кримінальному провадженні правоохоронними, судовими органами й експертними установами. Зокрема, у Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981 наводиться тлумачення персональних даних, вимоги до якості таких даних, особливі категорії даних, питання захисту персональних даних тощо [12].

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (87) 15 від 17.09.1987 визначає основні принципи використання персональних даних в діяльності поліції, наприклад, збір інформації, зберігання інформації, тривалість зберігання та актуалізація даних [13]. Питання ж використання таких персональних даних як зразки ДНК та отримана з них інформація з метою розслідування злочинів і притягнення до відповідальності за їх скоєння регламентуються положеннями Рекомендації № R (92) 1 (від 07.02.1992) Комітету Міністрів Ради Європи держав-членом «Про використання аналізу дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК) в рамках провадження за кримінальними справами» [14].

Суспільні відносини, пов'язані з використанням і захистом персональних даних фізичної особи взагалі та в кримінальному провадженні зокрема, регулюються нормами Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27.04.2016 «Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС (загальний регламент про захист даних)» [15] та Директиви (ЄС) 2016/680 від 27.04.2016 «Про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних компетентними органами з метою запобігання, розслідування, виявлення або переслідування злочинця, злочину або використання кримінальних покарань, а також про вільне переміщення таких даних» [16].

Що ж стосується практики ЄСПЛ щодо персональних даних, зокрема використання біометричних даних у кримінальному провадженні, то вперше (в 1981 році) в рішенні тоді ще Комісії з прав людини вирішувалося питання про отримання та зберігання такого різновиду біометричних даних як відбитки пальців рук людини, отриманих під час здійснення оперативно-розшукових заходів правоохоронними органами [17].

Питання зберігання відбитків пальців, а також фотографій після затримання особи були предметом розгляду справи «Кіннунен проти Фінляндії» за заявою № 24950/94 від 15.05.1996 [18]. Також різновидом біометричних даних, які водночас є персональними даними особи, є запис голосу особи. Так, в рішенні ЄСПЛ у справі «P.G. та J.H. проти Сполученого Королівства» за заявою № 447876/98 від 2001-IX зазначається, що використання запису голосу особи в кримінальному провадженні є втручанням держави в реалізацію права на повагу до їхнього приватного життя [19].

У справі «S. та Марпер проти Сполученого Королівства» за заявами №№ 30562/04 та 30566/04 від 04.12.2008 заявники скаржилися до ЄСПЛ на те, що органи влади держави-відповідача продовжують зберігати їхні відбитки пальців, зразки клітин і профілі ДНК після того, як провадження за кримінальними справами стосовно них або завершилося винесенням виправдувального вироку, або було закрито. ЄСПЛ констатував порушення статті 8 Конвенції [20, с. 24–25].

У наведеній вище справі суддя Стейн зазначив, що згідно з аналізом положень Конвенції звичайне зберігання відбитків пальців і зразків ДНК не є втручанням держави в користування правом людини на повагу до приватного життя, додавши, що якщо він і помиляється, то будь-яке

ймовірне втручання насправді дуже незначне. На його думку, питання про те, чи можуть в майбутньому зразки, що зберігаються, використовуватися належним чином, не стосується оцінки використання зразків, які зберігаються, у зв'язку з виявленням злочинів і притягненням осіб до відповідальності за їх скоєння.

Якщо в майбутньому цього вимагатиме розвиток науки, то за необхідності можна буде прийняти судові рішення, які будуть забезпечувати сумісність існуючої практики зберігання та використання зразків ДНК з положеннями Конвенції. Крім того, зберігання взятих на законних підставах зразків ДНК – це нормально, а наявність у поліції максимально повної бази даних відповідає інтересам суспільства у боротьбі зі злочинністю, що за жодних обставин не свідчить про будь-яку соціальну стигматизацію [20, с. 28–29].

Висновки. Отже, аналіз європейського досвіду використання біометричних даних у кримінальному провадженні на прикладі документів Ради Європи та Європейського Союзу, а також практики ЄСПЛ дозволив дійти висновку, що таке використання в будь-якому випадку за своїм характером є втручанням у приватне життя людини з боку держави. В окремих випадках з метою досягнення конкретних цілей таке втручання може бути санкціоноване з боку держави.

Щоб використання таких даних, хоча й обмежувало, але не порушувало прав людини, судовим, правоохоронним органам і судово-експертним установам у своїй діяльності необхідно керуватися виключно положеннями Конституції України, Конвенції й інших міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, чинного національного кримінального процесуального законодавства, а також практики ЄСПЛ. Тому важливо впроваджувати у вітчизняну кримінальну процесуальну діяльність європейський досвід використання біометричних даних у кримінальному провадженні.

Насамперед йдеться про обов'язкове закріплення у вітчизняному законодавстві умов, підстав і порядку збирання, зберігання та використання біометричних даних взагалі та у кримінальному провадженні зокрема. Методичні рекомендації з використання біометричних даних повинні визначати методи, засоби та способи збирання, опрацювання, зберігання та використання біометричних даних під час виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень не тільки з урахуванням досягнень науки і техніки, а й європейських стандартів прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Стаття 141.
- Могила В.С. Особливості розгляду слідчим суддею клопотання слідчого про надання дозволу на примусове відбирання біологічних зразків. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 557–560. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2020.1.139>.
- Крижановський В.Я. Міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементація в систему правозахисту в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 42. С. 116–123.
- Лисенкова О.С. Основні методи і принципи інтерпретації Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в судовій практиці Європейського Суду з прав людини. *Законодавство України: Науково-практичні коментарі*. 2002. № 4. С. 121–127.
- Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. С. 1114. Ст. 260.
- Ільков В.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права в адміністративному судочинстві: загальні засади. *Наше право*. 2017. № 2. С. 83–89.
- Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2015. № 40–41. С. 1970. Ст. 379.
- Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. С. 2733. Ст. 716.
- Царьов Р.Ю., Лемеха Т.М. Біометричні технології : навчальний посібник. Одеса : ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2016. 140 с.
- Захаров В.П., Рудешко В.І. Біометричні технології в XXI столітті та їх використання правоохоронними органами : посібник. 2-ге вид., доп. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 492 с.
- Швец В.А., Фесенко А.О. Основні біометричні характеристики, сучасні системи та технології біометричної аутентифікації. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. 2013. Том 19. № 2. С. 99–111.
- Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних : Конвенція Ради Європи від 28.01.1981. *Офіційний вісник України*. 2011. № 1, № 58, 2010. Ст. 1994. С. 701. Ст. 85. Код акта: 54293/2011.
- Рекомендація № R (87) 15 (від 17.09.1987) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, що регулює використання персональних даних в секторі поліції. URL: http://cyberpeace.org.ua/files/rekomendacia_km_radi_evropi_sodo_vikoristanna_personal_nih_danij_sektori_policii.pdf (дата звернення: 27.06.2020).

14. Про використання аналізу дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК) в рамках провадження за кримінальними справами : Рекомендація № R (92) 1 (від 07.02.1992) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам.
15. Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС (загальний регламент про захист даних) : Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27.04.2016. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 04.05.2016. L. 119/1.
16. Директива (ЄС) 2016/680 Європейського Парламенту і Совета от 27.04.2016 «О защите физических лиц применительно к обработке персональных данных компетентными органами в целях предотвращения, расследования, обнаружения или преследования уголовных преступлений или исполнения уголовных наказаний и о свободном движении таких данных» : Директива (ЄС) 2016/680 Європейського Парламенту і Совета от 27.04.2016. URL: <https://internetinstitute.ru/wp-content/uploads/2017/07/Telecom-Data-Retention-Leg-appendix1.pdf> (дата звернення: 27.06.2020).
17. Справа «Маквей, О'Ніл та Еванс проти Сполученого Королівства» [McVeigh, O'Neill and Evans v. the United Kingdom] (заяви №№ 8022/77, 8025/77 та 8027/77) : рішення Комісії з прав людини від 18.03.1981. *Збірник рішень та доповідей Європейської комісії з прав людини*. [DR] 25. С. 15. § 224.
18. Справа «Кіннунен проти Фінляндії» [Kinnunen v. Finland] (заява № 24950/94) : рішення Комісії з прав людини від 15.05.1996.
19. Справа «P.G. та J.H. проти Сполученого Королівства» [P.G. and J.H. v. the United Kingdom] (заява № 447876/98) : рішення Європейського суду з прав людини від 2001-IX.
20. Справа «S. та Марпер проти Сполученого Королівства» [S. and Marper v. the United Kingdom] (заяви №№ 30562/04 та 30566/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 04.12.2008. *Рішення Європейського суду з прав людини щодо захисту персональних даних*. Спільна програма Європейського Союзу та Ради Європи «Зміцнення інформаційного суспільства в Україні». Страсбург : Рада Європи. С. 23–60. URL: <https://rm.coe.int/168059920d> (дата звернення: 27.06.2020).